

Summary. The article under consideration deals with the process of understanding and analyzing of the phraseological composition of language. This process is stressed as a way to know the mentality of the people, their ideas about the world. The author thoroughly investigates phraseological units that convey emotiveness as the dominant feature of mentality of the inhabitants of Bukovyna of the late 19th – early 20th century in the works of fiction “Almost never vice versa”, “Sweet Darusya” and “Our Lady Slippers” Mary Matios.

The term “mentality” is understood by the author as the deeper level of collective and individual consciousness; a set of attitudes, aptitudes of an individual or social group to think, feel and perceive the world in a certain way.

It is emphasized that the dominant features of mentality of the inhabitants of Bukovyna of the late 19th – early 20th century is spirituality, emotional and sensual origin which prevails over the rational.

There are observed phraseological units divided into two groups according to the criterion of experiences modality: phraseologisms expressing positive feelings and phrasemes expressing negative feelings. Priority of phraseological units are discovered with a value of emotional experiences of negative modality which determines the capacity for emotional empathy, high level of physical and mental reactions to negative extrinsic stimuli not only physical but also moral.

The author stresses the relevance of the investigated units, i.e. their cordocentricity: a sense of anxiety in the consciousness of the characters is associated with a certain kind of activity of the heart.

It was found that the design of phraseological units components as interpreters of emotiveness of the inhabitants of Bukovyna in the works of fiction of M. Matios made in three main models: verb + noun (without a preposition or with preposition); according to the scheme of a simple two-member unextended sentence; according to the scheme of a simple two-member extended sentence.

It was revealed that the functional capacity of interjectional phraseological units of imperative character is tightly intertwined with the natural foul expressiveness and superstition of the peasants of Bukovyna, explicating not only regional but also national features of Ukrainian mentality.

Keywords: phraseological unit, mentality, defining regional characteristics mentality, emotion, artistic work.

Отримано: 17.10.2015 р.

УДК 811.111'373

Єсипенко Н.Г.

АНТРОПОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ МЕТАФОРИЗАЦІЇ ТЕРМІНІВ

Метафора – складне і багатоаспектне явище. Вивчення метафори спрямоване в логіко-філософське, лінгвістичне, лексикографічне і когнітивно-психологічне рідчища (А. Вежбицька, А. Залізник, В. Москвін, Ж. Lakoff, М. Black, Е. Sweetser та ін.). У різні часи, окремі вчені звертали увагу на дві функції метафори: вона є засобом позначення того, що не має назви, і також засобом створення художньої мови [1, 11]. Таким чином наголошувалась саме номінативна функція метафори. Визнаним є факт існування двох типів метафори: художньої та мовної. Існують відмінності між зазначеними типами метафор, що полягають у ступені експліцитності образу та функції у мові, проте когнітивні процеси порівняння (симіляції), які лежать в основі метафоричного переносу, у мовній і художній авторській метафорі принципових розбіжностей не фіксують. І мовна, і художня метафори є двома специфічними маніфестаціями єдиного універсального когнітивного процесу [4, 49]. Мовна метафора широко репрезентована у словниках різного типу (у тому числі наукових і вузькогалузевих), тому деякі метафори є науковими. У свою чергу наукова метафора чи термінологізована метафора є водночас мовною метафорою, оскільки вона формується та функціонує у мові науки. Наукові розвідки, історія вивчення метафор і їх концептуальна природа уможливили виокремлення метафори в об'єкт міждисциплінарної дисципліни – метафорології. Проте *актуальним* залишається питання метафоризації термінів.

Мета статті полягає у висвітленні процесу метафоризації термінів шляхом семантичних зсувів у значенні лексеми-основи. Серед *завдань* дослідження зазначимо такі: проаналізувати підходи до вивчення метафор, проілюструвати приклади семантичних модифікацій в англійських термінах, охарактеризувати когнітивний механізм метафоризації. *Матеріалом* вивчення слугувала англійські термінологічні словники військової та геодезичної сфер. Арістотель вперше сформулював положення про метафору, основною функцією якої є пошук подібності. Тлумачення метафори в античній, класичній і когнітивній лінгвістиці ґрунтуються на визнанні подібності

між двома референтами при перенесенні найменування. Наприклад, в *zebra* значення *referee in football or baseball* [from the shirts patterned in black-and-white stripes worn by football referees] (суддя/рефери в футболі чи бейсболі) виникає в результаті метафоричного переосмислення значення *African mammals related to the horse but distinctively and conspicuously patterned in stripes of black or dark brown and white or buff* за зовнішньою аналогією, що проглядається в семантичному посереднику метафоризації *patterned in black-and-white stripes*. Навіть переходячи в сферу термінології, *zebra* продовжує семантичну модифікацію, але зберігає при цьому свій семантичний посередник метафоризації. Наприклад, військовий термін *zebra camouflage painting* (камуфляжний окрас) формує своє значення на основі розмальовування (painting) за смугастим паттерном (*zebra: patterned in black-and-white stripes*) задля маскування (*camouflage*).

Безумовний зв'язок метафори зі словом зумовив її вивчення як тропа і риторичного прийому. Розмежування художньої метафори і мовної метафори (катахрези) виникає через втрату образності й виходом значення за межі контексту. Принциповою відмінністю в способі творення цих видів метафори немає, адже як найтипівший спосіб семантичного розвитку слова метафора, на відміну від інших способів, відображає домінування образно-асоціативних основ номінації при перенесенні значення.

Порушення семантичної норми, що лежить в основі метафори, дозволяє об'єднання різних понять у семантиці одного слова, породжуючи таким чином полісемію. Наприклад, *leg* (нога: one of the long body parts that are used especially for standing, walking, and running) мотивує метафоричне значення *опора, стовп, стійка, підставка; сторона кута, катет; маршрут польоту; відрізок шляху, розгалуження дороги* та ін. Метафоричне підґрунтя спостерігаємо також в інших типах семантичних модифікацій. Приклад зміщення в полісеманті *spray* (*бризки, водяний пил*) у значенні військового терміна *конус розльоту осколків* (*a quantity of small objects flying through the air – a spray of bullets*) експлікує метафоричну базу за аналогією форми.

Вивчення метафори як системоутворюючого фактора базується на спільності утворення непрямих значень у слів одного семантичного класу і взаємодії складників двох різних семантичних полів. Наявність закономірностей в основі мовної метафори доводить системність метафоричних значень. Здійснені дослідження класифікаційних схем метафор дають підстави виокремити шість об'ємних семантичних сфер: ПРЕДМЕТ, ТВАРИНА, ЛЮДИНА, ФІЗИЧНИЙ СВІТ, ПСИХІЧНИЙ СВІТ, АБСТРАКЦІЇ [2, 48]. Такі семантичні сфери виокремлюються на основі рекурентності й відтворюваності метафоричних переносів й іноді прирівнюються до семантичних моделей [5, 58]. Опис метафори як мовної універсали ґрунтується на співпадінні національних метафоричних систем носіїв різних культур одного історичного періоду, а також носіїв однієї культури різних історичних проміжків. Універсальність метафори визначається спільним біолого-психологічним началом людей, спільністю мовної функції, когнітивного механізму й спільністю механізму метафороутворення в мові.

Механізм метафоризації на семантичному рівні експлікує перебудову семного складу при переосмисленні значення. Наприклад, в *umbrella* (*парасолька*) з'являється значення *авіаційне прикриття* у ролі військового терміна, яке виявляє сему значення *protection against*. Метафоризація значення часто супроводжується пейорацією, наприклад, *clam* (*моллюск*), *flytrap* (*мухоловка*), *gash* (*розріз*) означають *рот*. Наявність оцінки вимагає присутності емоційного компонента в структурі метафори. Проте навіть конотативні семантичні тенденції зводяться до конвенціоналізації смислу метафори.

Певні закономірності в утворенні метафори дають змогу визначити механізм метафоричного переносу й класифікаційне підґрунтя для типології метафор. Існуючі класифікації метафор охоплюються семантичними і структурно-граматичними критеріями – за структурою: прості (однокомпонентні), складні (багатокомпонентні); за морфологічним виявом головного компонента метафори: іменникові, прикметникові, дієслівні; за семантикою: антропометафори, зоометафори, ботанометафори (або біометафори), метафори-опредмечування ознак, метафори-синестезії (сенсорні метафори); за належністю до систем мови і мовлення: узуальні (стерті, мертві – мовні), авторські (образні, оказіональні – мовленнєві); за функцією: порівняння, протиставлення, загадка, номінація, базова метафора, приписування властивостей; за належністю головного компонента метафори до певної лексико-тематичної групи; за когнітивною ознакою: конвенціональні, номінативні, експресивні та ін.

Для розуміння метафоризації як семантичного процесу необхідно пам'ятати про взаємодію значення слова й мислення людини. Розвиток антропоцентричного підходу до вивчення мовного/мовленнєвого матеріалу сприяв визнанню метафори вербалізованою властивістю людського мислення. Метафори відображають організацію людського досвіду.

Доведено, що становлення терміна способом метафоризації відбувається за три етапи. На першому етапі вирізняються розпізнавальні ознаки об'єкта, які репрезентують узагальнене первинне поняття про цей об'єкт. Таке первинне поняття детермінує вибір слова-репрезентанта із лексичного фонду мови. Метафорична номінація ґрунтується на збігу окремої ознаки двох гете-

рогенних об'єктів, що є суттєвою у понятті про новий об'єкт на конкретному етапі його пізнання. Встановлення спільної ознаки, у свою чергу, вимагає зіставлення значення загальноживаного слова та поняття про об'єкт, лексичне вираження якого підлягає метафоризації. Наприклад, на першому етапі становлення геодезичного терміна *ceiling* (гранична висота) основне значення загальноживаного слова *ceiling* (стеля: *the inside surface at the top of a room*) містить ознаку «*the top of*» (верхня, гранична частина чогось), що дала підґрунтя для метафоризації лексеми *ceiling*.

Етап концептуалізації є наступним у метафоричному термінотворенні. Він полягає у подальшому формуванні поняття об'єкта під впливом певного значення загальноживаного слова, що визначає пізнання й осмислення об'єкта дійсності. При цьому можуть також виявлятися й усвідомлюватися розбіжності двох понять, що порівнюються. Для цього етапу характерна інтенсивна розумова діяльність суб'єкта, що пізнає.

Третій етап утворення терміну на основі метафоричного перенесення вимагає закріплення обраної одиниці номінації за новим термінізованим поняттям і, відповідно, розмежування семантичних планів загальноживаного слова і терміна на підставі того, що нове найменування набуває нового змісту. У зв'язку з цим нова одиниця номінації набуває окремої номінативної ваги і стає терміном. Після утворення й закріплення терміна у мові, загальноживане значення стає внутрішньою формою лексеми і слугує для мотивації метафоричного перенесення. Таким чином загальноживане значення як внутрішня форма терміна-метафори є певним фоновим значенням, що допомагає уявити об'єкт. Отже, антропоцентричність механізму формування метафори розкривається в когнітивному освоєнні дійсності.

Бачимо, що метафора в сучасному розумінні творить певну парадигму, репрезентовану мовленнєвими, мовними і концептуальними елементами. Об'єктивація імпліцитної семи в результаті метафоризації веде до появи нової концептуальної ознаки і розвитку концепту. Метафоричність людського мислення, що досліджується в когнітивній лінгвістиці, утворює систему інваріантних концептуальних метафор чи метафоричних понять таких, як орієнтаційних, онтологічних, структурних. З-поміж структурних метафор виокремлюють антропоморфну (наприклад, антропоморфний метафоричний військовий термін *hunter-killer* (головне загальноживане значення «мисливець-убивця») – зброя пошуку та винищення супротивника); зооморфну (*hedgehog* – головне значення «їжак», у військовій термінології – «загорода»); ботаноморфну (*mushroom cloud*: *mushroom* – головне значення «гриб», *cloud* – «хмара», у військовій сфері – «гриб ядерного вибуху»), топоморфну (*hill* – «пагорб, узгір'я», *військ.* «висота») та ін. Спостерігаємо, що метафоричне проектування фіксує велику кількість напрямків метафоричного переносу, коли, наприклад, сферу-джерело ЧАСТИНИ ЛЮДСЬКОГО ТІЛА (*body, eye, hand, hair, head, foot, leg* та ін.) використовують для метафоричного осмислення об'єктів певної галузі: геодезичні терміни *body of water* (елемент гідрографії на карті), *free-hand drawing* (креслення від руки), *arrowhead* (стрілка на рисунку), *hairspring* (пружинний циркуль). Відмінності в обсязі тематичних об'єднань метафор зумовлені градацією спрямованості метафоризації. Виокремлюють метакатегоріальні переноси, що включають трансформації живих/неживих категорій; категоріальні переноси, що обмежуються рамками частин мови; тематичні переноси, наприклад, частина тіла – частина інструмента (геодез. *footplate* – підкладень рейки).

При розгляді метафори як форми наукової думки виявляється, що маргінальні компоненти структури значення лексеми нерелевантні при утворенні наукового метафоричного терміна, адже він постає не простим уподібненням референта релятові, а одночасним посиланням на них. Метафоричний термін співвідноситься виключно з головним значенням слова-основи, наприклад, *jaw* (головне значення «щелепа»), що мотивує морський термін «буса гафеля»: *the inner end of a boom or gaff forked or hollowed so as to partly encircle and move freely on the mast*. Термін *jaw*, утворений на базі значення загальноживаного слова, отримує іншу денотативно-сигніфікативну віднесеність. Спостерігаємо зміну предметно-понятійного ядра слова, яка зумовлюється тим, що воно стає об'єктом позначення нового наукового поняття, нової реалії, яка належить до наукової картини світу. Метафоричний термін містить певну інформацію, що стосується вторинного об'єкту метафоризації, а також надає можливість виявити нові характеристики первинного об'єкта, всі складові його асоціацій.

Отже, одним із шляхів поповнення наукової термінологічної лексики є загальноживана мова. Цей процес є цілком закономірним, оскільки терміни і загальноживані мовні одиниці мають однакову лексико-граматичну парадигму; терміни і загальноживані слова виконують здебільшого номінативну функцію: позначають, називають поняття, які відображають явища об'єктивної дійсності; терміни перебувають у тісному зв'язку із загальноживаними словами, доповнюючи й розширюючи лексичну систему мови. Метафора в термінології теж є явищем закономірним, тому що будь-який термін є результатом досягнення розумом навколишньої дійсності. Метафоричний термін представляє собою складну структуру, в якій фіксуються знання про об'єкт, що позначається, та сукупність певних семантичних ознак, які відображають нові

знання про світ. Основна ознака метафори у терміносистемі – її семантична двоїстість. Структура метафори містить два складники: значення (властивість актуального об'єкта) та образ допоміжного об'єкта, що пояснюється сенсорною взаємодією людини з навколишнім світом, яка відображена у метафоричному баченні одних об'єктів дійсності крізь призму інших.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в дослідженні когнітивної метафори у наукових текстах різних варіантів англійської мови для виявлення спільних та відмінних лінгвокультурологічних ознак когнітивних механізмів метафороутворення.

Список використаних джерел

1. Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое / В. Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 11-26.
2. Жадейко М.Н. Антропологический аспект метафоризации / М. Н. Жадейко // Антропология языка. – М. : Флинта : Наука, 2010. – С. 48-58.
3. Зализняк А.А. Заметки о метафоре / А.А. Зализняк // Слово в тексте и словаре. – М. : Наука, 2000. – С. 82-90.
4. Кононова И. В. Метафора как когнитивный инструмент / И. В. Кононова // Поиск молодых. – Усурийск : Усуур.ун-т, 1998. – С. 45-56.
5. Склярская Г. Н. Языковая метафора в словаре. Опыт системного описания / Г. Н. Склярская // Вопросы языкознания. – М., 1987. – №2. – С. 54-62.
6. Black M. Models and Metaphor / M. Black // Studies in Language and Philosophy. – London : Cornell University Press, 1962. – P.25-47.
7. Lakoff G. Women, fire and dangerous things: what categories reveal about the mind / G. Lakoff. – Chicago : University of Chicago, 1987. – 642 p.
8. Sweetser E. E. From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure / E. E. Sweetser. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 188 p.
9. Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis / Ann Wierzbicka. – Arbor : Kamora, 1985. – 368 p.

Анотація. У статті розглядається антропологичний аспект метафоризації термінів. Визначено, що механізм метафоризації на семантичному рівні експлікує перебудову семного складу при переосмисленні значення лексеми-основи. Антропоцентричність механізму формування метафори розкривається в когнітивному освоєнні дійсності людиною.

Ключові слова: антропоцентричність, метафора, термін, семантична ознака, метафоричне перенесення, когнітивний процес.

Summary. Metaphors have been a matter of investigation for a long period in philosophy, linguistics, cognitive sciences, psychology. Each of this sciences offers its definition of the term, but metaphor is broadly understood as a figure of speech in which a word or a phrase literally denoting one kind of object or idea is used instead of another to suggest a likeness or analogy between them. Metaphors are part of figurative language. They have a lot in common with analogy. Metaphors perform a nominative function in the language. Aristotle narrowly defined metaphor as a linguistic device comparing dissimilar things, emphasizing that metaphors used in spoken rhetoric can prompt listeners to decipher how dissimilar things are alike. The idea that metaphor is a central component of human cognition that is frequently used to understand and communicate abstract and elusive ideas has only grown in recent years (Anna Wierzbicka, E. Sweetser, G. Lakoff, R. Langacker). Yet despite a considerable amount of research little is still known about how metaphors help to build terms. Metaphors are vital tools in terminology. A metaphorical term is coined when certain characteristics of both objects are selected and emphasized, creating a new view of one of the objects. For example, a word zebra acquires a meaning referee in football or baseball [from the shirts patterned in black-and-white stripes worn by football referees] as the result of metaphorical transfer of meaning African mammals related to the horse but distinctively and conspicuously patterned in stripes of black or dark brown and white or buff, based on analogy in appearance presented by a semantic mediator patterned in black-and-white stripes. Then pertaining terminology the word zebra undergoes further semantic modifications still preserving its semantic mediator for metaphorisation. Military term zebra camouflage painting builds its meaning on the basis of painting according to the black-and-white pattern (zebra: patterned in black-and-white stripes) for camouflage. Metaphors extend meaning beyond literal meaning of lexemes basing it on analogy. Metaphors have been established as a way of developing scientific terminology.

Key words: anthropocentrism, metaphor, term, semantic feature, metaphorical transfer, cognitive process.

Отримано: 22.10.2015 р.